

ВЛАДИМИР СИС – ХРОНИСТ НА „ГЕРОИЧНИЯ И БЛАГОРОДЕН БЪЛГАРСКИ НАРОД“

Кичка Пешева

За него няма информация в никоя българска енциклопедия. Доста оскъдни са и страниците, посветени на личността му. В *Извори за българската история*, т. XXIII, е дадена само годината на раждане – 1889-а, а след нея са изброени данни за творчеството му. Дълги години неговото име се споменава твърде рядко, и то по повод на други хора. Така например в *Езиковедската българистика в Чехословакия* (Петър 1987: 63, 352) е цитиран като съавтор на чешко-българския речник от 1922 г. заедно с Б. Иванов и Тршебич, а в биографията на проф. Борис Йоцов е поместено писмо от проф. Боян Пенев до Владимир Сис от 12 март 1923 г. (Тодоров 1996, съст.: 87). Опит за по-цялостен портрет на Сис прави в. „Анти“, като представя биографични данни за него от Борис Тодоров и разказа «Македонка» от сборника *Ние* (№ 13, 4–10 април 1998, с. 8), един шедевър на темата за хуманизма и отмъщението. Сред първите по-задълбочени изследвания е статията на Цветана Кьосева и Зденка Палигорова «Владимир Сис и България: По документи от фонда на Националния исторически музей» (Кьосева, Палигорова 2001). Най-значимата до този момент заявка за задълбочен научен интерес към личността на Вл. Сис е изданието през 2006 г. сборник с доклади от конференция, посветена на паметния за българската култура чешки журналист и писател (Златева 2006). Юбилейният сборник е първото по рода си издание, което предлага ценни научни публикации върху многообразни проблеми от дейността на Вл. Сис в България.

Роден е през 1889 г. в Маршов. Журналистическата си дейност започва много рано – през 1907–1908 г., когато основава в Бърно сп. „Студентско ревю“, а от 1907 г. до 1909 г. е редовен сътрудник на в. „Младоболеславски листи“. По време на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война (до 1919 г.) Владимир Сис е изпратен в България като военен кореспондент на в. „Народни листи“. Той пише с възторг за героизма на българския войник: „Ако искате да познавате сърцето на българския войник, вижте го в сраженията...“. Владимир Сис е редовен дописник на в. „България“ и други български периодични издания. Неговите репортажи за военните действия и за съдбата на България на Балканите в тези смутни времена са съпроводени с богат снимков материал, който представлява един от най-ценните фотографски документи за трите войни, довели България до национална катастрофа. В „Народни листи“ той помества разкази, очерци и статии за България: «Из Българското бойно поле», «Впечатления на военния кореспондент», «Новият Балкан» и др. В този авторитетен пражки вестник той остава до 1941 г., когато се включва активно в чешката съпротива срещу фашизма. След войната – от 1945 г. до 1949 г., Владимир

Сис редактира в „Лидова демокрация“, където лобира за истинска демокрация на чешкия народ, без чуждо (съветско) участие и натиск. На 17 ноември 1950 г. инсценираният комунистически „държавен съд“ на Чехословакия го осъжда „за престъпление държавна измяна и престъпление изнудване на строг затвор 25 години“. Жертва на сталинския режим, Владимир Сис умира на 2 юли 1958 г. в Леополдов – най-страховития затвор гробница.

Българската страница от творческата биография на Сис е изключително богата на факти и събития, които са паметни за нашата история. Страстен българофил, Сис изгражда пред Европа образа на българина, оспорван и обругаван в най-кризисното за България време – двете балкански и Първата световна война. Със своята гражданска и писателска позиция, с талантливото си перо, с психологическата проникновеност и художественото си майсторство в обрисовката на българския воин той се родее с големите български писатели, изваяли портрета на българина – човек, добър или жесток според законите на войната, изпитващ на бойното поле дълбока скръб и носталгия по роден дом, съпруга, челяд, по домашните животни, които споделят неговата тежка участ.

В София чешкият публицист издава на български език книгата *Гробовете на Трикери* (1914 г.), в която проследява трагедията на българите, пленени от гръцките власти след избухването на Междусъюзническата война.

Фото: Вл. Сис

Гръцкият остров Трикери е превърнат в пленнически лагер, където намират своята смърт стотици, а може би и хиляди българи. Техният брой и до днес остава неизяснен. Сис реагира на тази трагедия като истински хуманист и във всички последвали свои изяви като публицист и прозаик той продължава да защитава тази своя позиция. През същата година – 1914-а, той издава в София книгата *Ние. Разкази от войната*, илюстрирана от Хараламби Тачев. Заради високата си художествена стойност книгата е преиздадена през 1916 г. Освен като публицист и писател Сис се изявява и като задълбочен изследовател на византийските и българските старини. През 1913–1914 г. прави разкопки на о-в Самос, а през 1916 г. издава каталог на гръцките ръкописи на Балканите. През 1916 г. в „Сборник на БАН“, т. VI, клон Историко-филологичен философско-обществен, е публикувана неговата студия *Гръцки ръкописи в Българската академия*.

Владимир Сис чувства като свой дълг запознаването на българския читател с основополагащи за чешката история личности и събития. През 1915 г. също на български език в София той публикува изследването си *Ян Хус (1415–1915 г.)*, посветено на петстотингодишния юбилей от смъртта на този „чехски Христос...“, който става жертва на средновековното невежество на 6 юли 1415 г. Авторът призовава повече българи да отидат на тържествата в Прага и да се поклонят заедно със своите братя чехи, тъй като Хус не принадлежи само на чешкия народ, а на цялото човечество. „*В Прага ще бъде тихо. Прага ще мълчи, погребана в трагично очакване на по-светло бъдеще...*“. В книгата си авторът сравнява Ян Хус с нашите национални герои Ботев и Левски и ги определя като „*олтари с ликове на мъчениците за правдата*“.

По време на Първата световна война Сис участва в чешкото национално движение и смята за нужно да запознае българската общественост с актуалните политически събития в своята родина. През 1915 г. изготвя на български език първия меморандум за чешка държавна самостоятелност, който е харта за бъдещата държава. Хартата е поместена в *Извори за българската история*, т. XXIII.

Чешкият публицист се изявява в България и като блестящ оратор. Изнася пред българските граждани, пред интелигенцията сказки и беседи. Такава сказка пред обществеността на Стара Загора от 16 юни 1919 г. е публикувана като самостоятелно издание на тема *Ческо-словенската република и нейните отношения спрямо България*. С нея той запознава българската аудитория с културната география на току-що създадената чехословашка държава, с нейните граници, градове и представителни личности като Карел Крамарж, Франтишек Томашек, Едвард Бенеш и други.

След завръщането си в Прага Сис продължава да мисли за България и да търси начин да изрази тази своя любов не само на думи, но и на дело. След земетресението в Пловдив през 1928 г. като редактор на в. „Народни листи“ той дарява на Пловдив сумата от 160 хил. чешки крони за построяване на къща на видно място в града, която да приюти семейството на интелектуалец, пострадало от земетресението. Конкурсът е приет, проектът на сграда-

та е изготвен от арх. Христо Пеев, Васил Златарев и Никола Овчаров. След известни колебания и различни мнения на общинарите със съвместната инициатива на в. „Народни листи“ – Прага, и Пловдивската община започва строеж и се изгражда Дом на изкуствата и печата („Просветата“) на ул. „Княз Дондуков-Корсаков“ южно от Сахаттепе, до „Тракийски юнак“ (днес Радио Пловдив).

Първото идване на Вл. Сис в Пловдив (26 август 1929 г.) е по повод на издаването на специален брой от 30 страници на в. „Народни листи“, посветени на България, в който 17 страници са с материали за Пловдив. В НБ „Св. св. Кирил и Методий“ и в НБ „Иван Вазов“ – Пловдив, този брой липсва.

В своята мисия на посредник между двата славянски народа Сис запознава както българския читател с важни чешки личности и събития, така и чешкия читател с най-новата история на България. На чешки език издава книгите *От българските фронтове* (1913 г.), *Критичните дни на България* (1914 г.), *Новият Балкан* (издадена през 1914 г. на немски език), конфискувана и впоследствие преиздадена на чешки език в Прага през 1924 г. Владимир Сис е автор и на книгата *Отоманските гробища*, издадена на немски език през 1929 г.

За *Новият Балкан* и нейния автор дава оценка Зденек Урбан през 1961 г. в изследването си *Из историята на чешко-българските културни връзки*.

Дневникът на Владимир Сис *Критичните дни на България. Впечатления, бележки, размисли. Дневник на военния кореспондент 1913 г.*, публикуван в Прага през 1914 г., заема важно място в творчеството на военния журналист, отразил Балканската война и останал доскоро непознат за нашата общественост. Пълното съдържание на книгата остава неизвестно за българския читател повече от 90 години. В нея авторът величае българския войник, като го нарича „Ян Хус на Балканите“, и отправя пожелание книгата му „да послужи на истината и поне отчасти да допринесе за възхвалата на героичния и благороден български народ“. Чешкият журналист е възмутен от политическите интриги и пропаганда на сръбските и гръцките емисари, които разпространяват из Европа лъжи за България. В направените анализи на причините за Междусъюзническата война Сис стига до извода, че Великите сили носят главната вина за нея. Друга важна причина за военната катастрофа Сис вижда в доверчивостта на българите към „добронамереността“ на европейците, както и в тяхното упование в собствената им бойна слава при Чаталджа: „Наивност и честност са качества, които доведоха до съдбовни грешки българската дипломация“. Пред читателя се разкриват както жестоките битки на бойното поле, така и истината за управляващите политически кръгове в Сърбия, Гърция, Турция, Черна гора, Румъния. На фона на тази богата документална картина Сис утвърждава в своя *Дневник* безстрашието и любовта на българския войник към България – войник „необикновен“, който „не познава страх, не знае умора, не е горделив“.

Подписания в Букурещ мирен договор Сис нарича „болния мир“ и благодарение на своята ерудиция и информираност той предчувства новата

буря – Първата световна война. Пророчески звучат думите му: „*Дажe съотношението на Балканите да се промени в друга посока, моята книга ще запази своята цена като веществен документ, свидетелстващ за това, какви злини могат да се направят на един народ, който търси единствено своето право, като се съобразява с правата на другите народи*“.

Специално внимание заслужава неговият сборник с разкази *Ние*, в който изгражда образа на българския войник с неговата мъка и човештина, светла надежда и любов, прокраднали се като лъч при спомена за деца и майка, любима и дом. Според сюжета си разказите могат да бъдат отнесени към няколко тематични групи. Сборникът започва с посвещение от автора: „*На българските майки*“. С покъртително въздействие е изобразено психологическото състояние на българските воители при първия им бой, ужаса при разпознаването на ранените и на окървавените трупове на загиналите братя, приятели, съседи, бойни другари, на тези, които в името на България тръгват с ентузиазъм, незапомнен от векове. Писателят с болка възкликва: „*Голаш, Голаш, дълго ще ти помнят името българските майки...!*“.

В една част от разказите писателят изобразява действителни герои, загинали в двете балкански войни («Капитан Минчев», «Смърт», «При гроба на полковник Каварналиев», «Война», «Единствен син! Убит!» и др.). Разказът «Смърт» е посветен на поручик Александър Паница, който още при изпращането на гара София пророкува, „*че ще възседне коня си, ще поведе*

Фото: Вл. Сис

ротата в атака и първият куриум ще поздрави него“. Така и става при първия бой на Дрянова глава. На трагичния героизъм на българския войник е противопоставена жестокостта на войната с нейния неумолим закон: „Убий, за да не те убият“ («Котенце», «Френска шинела», «Бой за ботуш» и др.).

В образа на фелдфебел Гайданов писателят прилага принципа на контраста, за да противопостави неговата дълбоко човешка същност на жадния за кръв сърбин. Играейки с едно котенце, българинът си мисли за своето домашно коте, за което през войната ще се грижи малкият му син Сашко. Обземат го сантиментални спомени и мисли за детето, за съпругата, за неговия дом. Мяукането и писъкът на галеното котенце го изтръгват от носталгичния унес и той вижда пред себе си неговия стопанин сърбин с насочен нож. Рефлексът и инстинктът за живот го спасяват, но той трябва да грабне сабята и да убие сърбина в неговия собствен дом край Морава («Котенце»).

Не по-малка е трагедията на войник, останал жив години след войната, който се обръща към психиатър, за да изчисти от съзнанието му ужасния спомен за френския войник, когото убива, за да вземе неговия здрав шинел и да не загине от очакващата го бяла смърт.

В разказите е отразена и любовта към домашните животни – коня, магарето, верни другари на фронта («Под стария дъб», «Горкото магаре», «Котенце» и др.). Писателят си служи с емоционален изказ, когато портретува образа на Димо Щърбанов и убития от него кон. В тъмнината на нощта войникът мисли, че сред дърветата се движи вражески сръбски войник, и стреля: „Когато дойде патрулт, примамен от изстрела, дочу прекъсван плач. Димо лежеше до своя любим кон, прегърнал главата му, и плачеше. Даже не позна своите другари: И аз го убих, аз! За неговата верна дружба, аз го убих!!!...“ («Под стария дъб»).

Патриархалният морал на непоковарения още български войник по време на Балканската, Междусъюзническата и Европейската (Първата) световна война се открояват като самостоятелна тема в някои разкази на Владимир Сис. Край Вардар кадъни без фереджета наливат вода. Изневиделица се появяват български войници, които преминават гърбом покрай тях, за да не ги смутят, макар че жените крият с ръце лицата си («Българският войник. Край Вардар»). Тук можем да причислим разказите «Бежанци», «Македонска», «Из дневника на една милосърдна» и др.

Изкуството и образът на твореца е друга тема, засегната в прозата на чешкия писател. Един ярък образ откриваме в разказа «Недовършена картина». Художникът дълго време рисува батална сцена. Завършил е образите на тежко ранените войници и на убитите, на замлъкналото оръдие, но един образ – на ранен (или убит) край оръдието офицер, не му се удава. И... заминава доброволец на фронта, за да пресъздаде в картината истинския, преживения образ. Любимото момиче Нина продължава да работи над картината, но не може да пресъздаде лицето. И сънува сън, в който вижда битката и гибелта на своя любим – художника. На сутринта, отивайки към ате-

лието, получава телеграма със страшната вест за смъртта му при Криволак. С трагичния край на убития художник образът в картината е завършен. Един неволен сравнителен анализ ни препраща към разказа на Йордан Йовков «Белите рози». И в двата разказа пристига телеграма с трагичното известие. Сюжетът е подобен, психологическият рисунък на женските образи и загиналите вдъхновители на любовта и изкуството – също.

Впечатляващ е един друг разказ на Сис – «Охридските деца», който е изпълнен с възторга и радостта на охридските ученици българчета. Охрид е свободен, децата заедно с Борис (главния герой) сияят от щастливото завръщане на българското слово и писменост, на българските учители: *„Край старата черква „Св. Климент“ гъмжат събраните охридчанчета, сякаш рояк пчели, а смехът им звънливо отеква в мълчаливите ѝ стени... От всички краища на града пристигат момчета и момичета, помъкнали пълни торби със сръбски книги, изсипват ги накуп и се връщат за други. (...) Тия, що им дадоха сръбските даскали, и насила ги караха да учат за Кралевич Марко, за братя Юговичи, за цар Лазар, за войната с българите. Но когато малкият Борис пристъпва и запалва кибритта, децата спират дори диханието си. И книгите пламват една от друга и гъст дим се дига към гордото охридско небе. Малките деца възхитени гледат буйния огън, викат ура и запеват българския химн...“*.

Сборникът с разкази *Ние* несъмнено заслужава ново издание на български език (защо не и на чешки). На съвременния етап, когато България възвръща своето място в културата на Европа, това издание ще бъде едно признание към един европеец, пресъздал българския бит и душевност във време на война. Още повече и заради това, че един европеец от славянска Чехия пише за българина, за българския воин така, както са го изобразили български писатели като Иван Вазов, Йордан Йовков, Кирил Христов, Борис Руменов (Борю Зевзека), Йордан Бакалов – Стубел.

Един чех прониква с любов в народопсихологията на българите, сравнява героичните образи на Ян Хус и Левски и ги митологизира, изживява героизма и страданието на Балканската война. Един чех антифашист, загинал в сталинските затвори като антикомунист, един чешки писател – син на Европа, на тази Европа, която прие Чехия, прие в своя дом и една друга страдалница – България.

ЛИТЕРАТУРА

Златева 2006 (съст.): *Владимир Сис и България*. Съст. Ани Златева. София, Стигмати, 2006, 376 с.

Кьосева, Палигорова 2001: Кьосева, Цветана; Зденка Палигорова. «Владимир Сис и България: По документи от фонда на Националния исторически музей». // *Известия на Националния исторически музей*, т. XII, 2001, с. 146–155.

Петър 1987 (съст.): *Езиковедската българистика в Чехословакия*. Състав. Ян Петър. София, Наука и изкуство, 1987.

Сис 2005: Сис, Владимир. *Критичните дни на България – впечатления, бележки и размисли (Дневник на военния кореспондент – 1913 г.)*. Предговор, хроника, именован показалец А. Златева. София, Мултитрейд & Консултант, Микропринт, 2005, 247 с.

Сис 1916: Сис, Владимир. *Ние. Разкази от войната*. 2 изд. София, Царска Придворна печатница, 1916, 100 с.

Тодоров 1998: Тодоров, Борис. «Владимир Сис. Македонка. Разказ.» // в. „*Анти*“, № 13, 4–10 апр. 1998, с. 8.

Тодоров 1995–1997 (съст.): *Чехи в България – история и типология на една цивилизаторска роля*. Съст. Величко Тодоров. София, I, 1995; II, 1996; III, 1997.

Тодоров 1996 (съст.): Алманах „*Бохемия '96*“. Съст. Величко Тодоров. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 1996, 261 с.

Тодоров 1998 (съст.): Тодоров, Величко. *Литературни предизвикателства и славистични търсения*. София, Голяма чешка библиотека, 1998, № 2, с. 5–33.

Урбан 1961: Урбан, Зденек. *Из историята на чешко-българските културни връзки*. София, 1961.